

TRÓCSÁNYI ZSOLT

Az erdélyi jakobinusság kérdéséhez

A magyar jakobinus-mozgalom történetéről, évtizedek sokszor változó szempontú, de a tények egyre újabb csoportjait feltáró kutatásai, utoljára Benda Kálmán mintaszerű forráskiadványa¹ s az eléje írt alapos összegező bevezetője után, ma már megnyugtatóan képet alkothatunk. A kutatás feltárta az 1790-es évek első felének reformmozgalma s a jakobinusság közti összefüggést, s a magyar jakobinusokat a hasonló osztrák mozgalomhoz fűző szálakat is.

Mostohább a helyzet az erdélyi jakobinusság kutatásában. Erdélyben nem volt jakobinus-per, nem volt hát olyan feltűnő külső történések, amely a kutatás figyelmét a kérdésre irányította volna. Ráadásul még az 1790—95-ös évek erdélyi politikai harcainak története is kevésbé ismeretes (a *Supplex Libellus Valachorum* körüli harcok irodalmán kívül alig foglalkozott vele érdemben a történetírás); érthető, hogy még Benda Kálmán sem Erdély felől közelítette meg az erdélyi jakobinusság kérdését, hanem a magyar jakobinus-mozgalom emanációját kereste, a magyar jakobinus-szervezkedés Erdélybe vezető szálait. Erdély felől csak Jancsó Elemér kísérelte meg a kérdés vizsgálatát,² két szempontból kritizálhatóan. Jancsó egyrészt érthető, de azért helytelenítendő szándékkal egy kissé túlméretezte az erdélyi jakobinusságot, radikális demokrata értelmiséget látott ott, ahol valójában csak modernizálódni vágyó nemesek voltak találhatóak, kifejezett szervezetet ott, ahol a formális szervezkedés nem bizonyítható megnyugtatóan — másrészt (s ezt nem az ő terhére kell rónunk, de munkája eredményeit mégis befolyásolta) nem ismerhette a kérdés döntő forrásanyagát, a Magyar Országos Levéltár anyaga könyve megjelenésekor nem lévén megközelíthető számára.

Tanulmányunk így kettős korrekció kíván lenni: egyrészt a Magyarország-központiságból eredő alacsonyra-értékelésé, másrészt a túlértékelésé. Az utóbbira ti., látni fogjuk, nincs szükség: az erdélyi jakobinusság reális önértékéhez nem kell hozzátennünk semmit ahhoz, hogy tiszteletünkre méltó legyen. Figyelmünket két főkérdés tisztázására koncentráljuk: a Diana-vadásztársaság elnevezésű szervezkedésre és az erdélyi jakobinusság-gyanú nyomán megindult vizsgálatra.³

¹ *Benda Kálmán*: A magyar jakobinusok iratai (a továbbiakban: BK : MJ).

² *Jancsó Elemér* e vonatkozású fontosabb dolgozatai: Erdélyi jakobinusok (Kolozsvár. 1947); Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai (Bukarest. 1955; a továbbiakban: JE : EMNyT); Kazinczy Ferenc útja a jakobinus mozgalom felé (A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Emlékkönyve. Kolozsvár. 1956); e tanulmányainak eredményeit összegezi a Kelemen-Emlékkönyvben (Kolozsvár—Bukarest. 1957) megjelent cikkében (A jakobinus mozgalom hazai hagyományai). Jancsó kutatásaival kapcsolatban Silagi Denis is foglalkozott az erdélyi jakobinusokkal (Jakobiner in der Habsburger Monarchie. Wien. 1962).

³ A tanulmányt az ifjabb Wesselényi Miklósról írt monográfiánk egyes részeiből állítottuk össze, amelyek (a terjedelmokokból előírt rövidítések következtében) a kötet szövegében törtérésükre zsugorodtak (s amelyekkel kapcsolatban a monográfiában kritikai apparátust sincs módunkban közölni). Ez a magyarázata annak, ha az idősb Wesselényire több reflektorfényt irányzunk, mint az események többi résztvevőire; reméljük, hogy ez azért nem fog az ő jelentőségének *eltúlzására* vezetni.

I. A Diana-vadásztársaság 1794 elején kezdett összeverődni.⁴ Alapítói nem szánták titkos társaságnak (mint látni fogjuk: körlevelei is voltak, s tagtoborzó felhívásuk a cenzúrát is megjárta). Célkitűzései rendkívül figyelemreméltók. Csak Bánffy Györgynek egy jelentéséből ismerjük őket, de (tekintettel a gubernátor kitűnő politikai érzékére) nyugodtan hitelesnek tarthatjuk az általa közölt szöveget. A célok: I. „a test erősítése, s a gyengeségből származó betegségekől megóvása”. Mintha Széchenyi és az ifjabb Wesselényi nemzedékének programját hallanók! II. „A fő- és kisebb nemesség társasági kapcsolatának a gyakori vadász-összejövetelekkel szorosabbra vonása.” Megintcsak mintha a reformkorban lennénk! III. „Az ismeretek szélesítése is, különböző hasznos könyvek, különösen útleírások, egyebek közt a lótenyésztés és mezőgazdaság célját szolgáló iratok fordításával.” Itt van már a gazdasági modernizálódás programja is, elsősorban lótenyésztés. Széchenyi s az ifjabb Wesselényi hol kezdték a dolgot? IV. „Az ország megtisztítása a kártékony állatoktól.” Persze, túlzás lenne ebbe *mindenáron* politikai tartalmat magyarázni; de ugyanúgy túlzás lenne ennek némi gyanúja nélkül elmenni a dolog mellett. V. „A lótenyésztés mint a vadászat számára fontos szükséglet terjesztése s még tovább emelése.” VI. „Az ifjúság szívének s jellemének képzése, ecélra nevelési művek részben írása is, részben fordítása.” Már felesleges is utalnunk az 1820-as évek analógiájára. Modern program ez, ha ugyan a nemcsi modernizálódás programja is. A társaságban való tagságnak ti. feltétele a nemesség, amellét évi 5 Frt tagdíj fizetése, s a megfelelő fegyver és ló megszerzése. A szervezés megkönnyítésére azt tervezték, hogy a társaságnak minden törvényhatóságban legyen megbízottja; az a marchalis-ok alkalmával vegye fel a jelentkezőket.

A rend jelvénye ezüst vadászskürt volt (Szakál ötvösmester készítette). Tagjainak összlétszámát Bánffy kb. 100-ra tette.⁵ Az elnöklet hetenként vagy még gyakrabban változott az egyes tagok közt. Üléseiken (ezekről jegyzőkönyvet vezettek) egyelőre a sűrűn jelentkező tagok felvételével, útleírásoknak s lótenyésztési műveknek fordításra való kiosztásával, az első nagy, ünnepi keretekben tartandó vadászat helyének kijelölésével foglalkoztak.

Ami mármost az idősb Wesselényi Miklós szerepét illeti a társaságban, erről közvetlenül keveset tudunk. Fennmaradt egy ajánlólevele Teleki Mihály számára a társaságba való felvételre;⁶ egyébként is buzgólkodott a szervezésben.⁷ Közvetve azonban annál inkább érzik működése; a programon alaposan ott van kezé nyoma. Menjünk sorjában: a testedzés programja aligha lehetett idegen tőle, a

⁴ Barcsay Ábrahám 1795 őszén, az erdélyi állítólagos jakobinusszervezkedésben részvételét illető kihallgatása kapcsán, azt vallotta, hogy „die Jagd Gesellschaft habe sich ungefähr vor anderthalb Jahren angefangen” (GR : BÄ 406. 1.).

⁵ Az 1794. április 14-i ülés jegyzőkönyve (G.Pr. 1794 : 333) a következőket nevezi meg: Bethlen Farkas, Bánffy Farkas, Sándor János, Palatkai Sándor, Fogarassi Elek, Bánffy Zsigmond, Boros Barabás, Sándor Mózes, Kanyó László, Bethlen Sámuel, Erős József, Haller István, ifj. Bethlen Sámuel, Rhédei János, Bánffy József és Ádám, Hodor János, Budai István, Dombi János, Mikes Zsigmond, Fekete Ferenc, Gyulay Sámuel, Málnási Ferenc, Ketzeli Sámuel, Kendeffi Miklós, Horváth Miklós, Sárpataki György, Kemény László, Wéér Farkas, Nemes György, Balogh János; vegyük még hozzá ehhez Wesselényit és Teleki Mihályt (ld. az alábbiakat). A társaság ismert tagjai majdnem pontosan fele-fele arányban oszlottak meg arisztokratákra s nem-főrangú nemesekre. Jancsó Elemér azt állítja (JE : EMNyT 51), hogy a társaság „a demokráta értelmiség legradikálisabb elemeit csoportosította titokban maga köré”, de nem hoz erre semmiféle bizonyítékot.

⁶ OL — Marosvásárhelyi Teleki - lt.: Földvály-osztály: Missiles 2673.

⁷ Szakál ötvösmester vallomása szerint (ld. Bánffy ismertetésében: G. Pr. 1794 : 333) 15—20 darab jelvényt vett magához kiosztásra.

híres lovasbravúrok hősétől. A fő- és köznemesség közelebbhozása vadászatok rendezése útján: Wesselényi vadásznak is híresség, s Kufstein után (tán egy kissé kivettelve érezve magát az arisztokráciából, tán egy kissé velük szemben érzett dachból is) valóban közeledget a nemesség alsóbb rétegeihez — amennyire indulatai nem gátolják ebben. A lótenyésztésnél megint rá, Erdély legelső ménésének gazdájára kell gondolnunk. Ami végül az ifjúság nevelését illeti: itt a zilahi iskola körüli későbbi tevékenységére utalunk.

Túlzás lenne persze a program egészét Wesselényi művének tartani. De szerepe láthatólag nem kicsiny volt kidolgozásában.

A társaság léte 1794 március közepén jutott a hatóságok tudomására. Akkor ti. Eszterházy János guberniumi tanácsoshoz, a Gubernium könyvvizsgáló bizottságának elnökéhez (Bánffy sógorához) kerül a társaság tagtoborzó felhívása, amelyet az ki szándékozott nyomtatni.⁸ A tanácsos nem merte magára venni a felelősséget a kinyomtatás engedélyezéséért; a Gubernium elé vitte az ügyet. A főkormányzók úgy látták: „Ez az irat arra enged következtetni, mintha ennek az ún. vadásztársaságnak szinte a legkevésbé a vadászat lenne a célja”, s így annál kevésbé engedélyezte a kinyomtatást, mert egy ilyen társaság a legártatlanabb esetben is nagy feltűnést keltett volna, „amellett pedig sem az idők jelen folyásához, sem az ország egyéb körülményeihez nem illő”, s így elutasította a társaság kérésének teljesítését. Az nem nyugodott bele a döntésbe; többszöri követtségjárás következett Bánffy Györgyhez, s tán a Guberniumhoz is, azok azonban nem engedtek. A gubernátor végül azt tanácsolta a társaság tagjainak, „hogy jó volna, ha a köz tekintetében részben megbotránkoztató, részben felesleges, tagjainak magánérdekét illetően pedig könnyen kellemetlenségekre alkalmas adható társaság egészen feloszlának”. Annál is inkább oka volt ezt mondani, mert (mint látni fogjuk) az udvar már tudomással bírt az ügyről. A társaság erre feloszlott.

Az udvart egy feljelentés tudósította a vadásztársaság szervezkedéséről, amely (feljelentések szokása szerint) többről tudott, mint a valóság: a társaságnak már több mint 400 tagja van, Wesselényi maga 70 jelvényt vitt el szétosztásra, a Gubernium a felhívás kinyomtatásának eltiltásán túl nem tett lépéseket az ügyben. I. Ferenc Handbillet-tel küldte le a feljelentést Teleki kancellárhoz; az 1794. április 23-án Bánffyhoz továbbította, jelentést várva tőle. Bánffy azonban nem sietett: csak jóval Teleki sürgetése (1794. július 23.)⁹ után, szeptember 12-én tette meg jelentését azzal, hogy az ügy érdemileg (a társaság feloszlásával) már hónapok óta le van zárva.¹⁰ Maga I. Ferenc sem kívánta tovább bolygatni a dolgot. Minthogy a társaság feloszlott — írta a Bánffy jelentését továbbító erdélyi udvari kancelláriai felségelőterjesztésre adott resolutio-jában — és „semmiféle további következménye nem volt”, már csak arra volt szükség, hogy Bánffynak legyen gondja rá, hogy „e már megszüntetett társaság könnyelmű tagjainak tevékenységén éberesen tartsa rajta a szemét, amellett pedig tegye meg a szükséges intézkedéseket arra, hogy a jövőben semmiféle ilyen kétértelmű, megbotránkoztató szövetkezés ne jöjjön létre”.¹¹

Az ügy elsimítása Bánffy György érdeme. A gubernátor nyilván kezdetben

⁸ Bánffy 1794. szept. 12-i jelentése e ponton nem egészen világos. Feltehetőleg a társaság maga nyújtotta be cenzúrára a felhívást.

⁹ G.Pr. 1794 : 334.

¹⁰ A névtelen feljelentést, Teleki 1794. ápr. 23-i rendeletét, Bánffy 1794. szept. 12-i jelentését (s a társaság 1794. ápr. 14-i jegyzőkönyvét) ld.: G.Pr. 1794 : 333.

¹¹ A resolutio-t Teleki Sámuel 1794. okt. 27-én közölte a gubernátorral (G.Pr. 1794 : 498).

sem kívánt érdemeket szerezni a társaság összeesküvéssé való felfúvásával; annál is kevésbé, mert, amint láttuk, számos Bánffy is szerepelt annak tagjai közt, s jónéhány más Bánffy-atyafi is. 1794 őszén pedig bizonytalán tájékozva volt már, hogy az ilyesmiért fejek is hullhatnak le. S minden oka megvolt rá, hogy ezért ne akarja magáravenni a felelősséget.

II. 1795. február 11-én Bánffy György gubernátor jelenti az udvarnak: titkos összeesküvő társaság működik Erdélyben! A társaság központja korábban Marosvásárhely volt, ez az 1794—5-i országgyűlés megnyitásakor Kolozsvárra költözött. Kapcsolatban állnak egy hasonló kelet-magyarországi társasággal — amelynek központja Nagykároly vagy valamely annak környékén levő helység. A társaság célja „különböző, a franciákhoz némileg hasonló elvek terjesztése és mihelyst lehetséges, általános robbanás eszközlése minden tekintély és hatalom ellen”. Tagjai közé főként a megyei nemességet s a kisebb nemességet számlálja; részben hozzá húznak a királyi tábla kancellistái is. „A kitörés időpontja” az országgyűlés befejeztét követő marchalis-oké volna; így érthető, miért kívánják sokan az országgyűlés befejeztét, „hogy utána annál szabadabb kezük legyen a cselekvésre”. A nyomozás folyik az ügyben.¹²

Miről van szó? Valóban a jakobinizmus erdélyi szálaival? Vagy csak egy feljelentő próbált érdemeket szerezni? Mert az ügyben tartott vizsgálatok némileg erre is mutatnak.

A magyar jakobinus-mozgalom történetének legutolsó s legalaposabb összefoglalása, Benda Kálmánnak „A magyar jakobinusok iratai”-hoz írt bevezetése az 1794 nyarán történt nagykárolyi főispáni installációt teszi meg a jakobinizmus erdélyi terjedése kiindulópontjának;¹³ ismeretes, hogy az akkor a nemzeti játékszín ügyében történt megbeszéléseken Wesselényi is résztvett,¹⁴ s az is, hogy a szintén jelenlevő Kazinczy-testvérek többeket (köztük két Gyulayt — Lajost és Sámuel-t) kapacitálnak a belépésre.¹⁵ A többi nyomok már elszórtak: Kazinczy Dienes utazgat Erdélybe; már akkor gyanítják, hogy a jakobinus-kátét terjeszti. A káté egy példánya is előkerül Kolozsvárra. A többi nyom már inkább gyanú (Barco jelentéseiről van szó).¹⁶

Mármost előre le kell hűtenünk egy kissé az erdélyi jakobinusság titkait illető várakozást. A vizsgálatok úgyszólván semmit sem produkáltak; a gyanúba vettek szabadlábban tették meg vallomásukat, s ráadásul még idejük is volt arra, hogy esetleges kompromittáló irataikat stb. eltüntessék. Bánffy maga nem sietett a vizsgálattal; finom politikai érzékkel rendelkezett, s nem volt hóhérmérszet. Ami mégis konkrétumnak tekinthető a dologból, az a résztvevők nevei s a militia nationalis terve.

Elsősorban Türi László ítélőmester, Wesselényi és Tholdalagi László kerül gyanúba; mellettük szerepel még Barcsay Ábrahám neve, néhány főrangú erdélyi személyé és számos megyei követé. A dolog több szempontból meggondolkoztató. Egyrészt a három első személy szabadkőműves. Türi (Kemény Zsigmond is őt jelöli meg az erdélyi ellenzék fejének; erdélyi viszonylatban jobbmódú megyei nemesi családból származik; Barcsay sógora, de emelkedését nem rokoni kapcsol-

¹² A jelentést ld.: TSPr. D. 21.

¹³ BK : MJ I. k. LXXXI. l.

¹⁴ ME : SL 767. l.

¹⁵ BK : MJ I. k. LXXXI. l.

¹⁶ BK : MJ I. k. LXXXI—II. l. Barco jelentéseire az erdélyi vizsgálat ismertetése során még visszatérünk. Aranka Györgynek ugyancsak Benda bevezetésében idézett levele Teleki kancellárhoz szintén a titkos társaságra vonatkozik (i. m. I. k. LXXXI—II. l.).

latainak köszönheti, hanem elsősorban elismerten kiváló képességeinek¹⁷) 1779-ben nyeri felvételét a szabadkőművességbe.¹⁸ Wesselényi és Tholdalagi (a második az északi Partiumban is bír jelentős, bár eléggé elaprózódott jószágokat; Wesselényi személyes jóbarátja) felvételének időpontját nem ismerjük, de tudjuk, hogy Cserei Farkast ők vonták be a szabadkőművességbe. Az országgyűlés alatt került is sor szabadkőműves-összejövetelekre,¹⁹ de ezek a nyomok inkább csak kiinduláspontjai lehetnek a kutatásnak, nem olyan tények, amelyekből messzemenő következtetéseket lehetne levonni. Másrészt viszont Türi közismerten az ellenzék vezére, Wesselényi pedig az ellenzéki vezérszónok. Erősen felkelhet a gyanú: nemcsak arról van-e szó, hogy az (egyébként egészen a legalitás határai közt maradt) ellenzék vezetőit el kell némitani? Ezek körül az emberek körül ti. valóban történik bizonyos „gócosodás”, ha nem is úgy, ahogy a feljelentők állítják — s bizonytalannal komolyabban, mint maguk vallják. Ezek a megbeszélések azonban még nem határozottan pártjellegűek; a legkülönbözőbb személyek vehetnek rajtuk részt (a legfőbb kormányhivatalnokok is), s nincs állandó személyi összetételük. Hol itt, hol ott verődik össze néhány országgyűlési résztvevő valamelyik vezéregyenység körül; a frontok még eléggé lazák. És, ismételjük, az ilyen megbeszélések létét számos kihallgatott vallja; ezek ti. nem ütköznek az alkotmányba.

Egyetlen igazán jelentős momentum van a vizsgálat során bebizonyosodotokban, de az perdöntő is az erdélyi jakobinizmust (ill., mint mondtuk, a magyar jakobinizmus erdélyi megfelelőjét) illetően. Türi nationalis militia-tervére gondolunk.

A tervet csak röviden ismertethetjük. Legfontosabb pontjai a következők: 1. A katonai kvantum a Diploma Leopoldinum-ban megjelölt összegre szállítandó le (ez háború idején 400 000 Frt);²⁰ az országgyűlés határozza meg a repartitio és a behajtás módját, s a törvényhatóságok a rájuk eső összeget közvetlenül a

¹⁷ Még a titkos társaságot illető vizsgálat előtt, de közben is felmerül a terv: úgy távolítsák el az ellenzék éléről hogy a Guberniumhoz vagy az Erdélyi Udvari Kancelláriához buktassák felfelé.

¹⁸ *Abafi Lajos*: A szabadkőművesség története Magyarországon. Bpest. 1900. 67. l.

¹⁹ A vizsgálat során három érdemi vallomás is foglalkozik ezzel a kérdéssel. Tholdalagié és Szegedi József guberniumi tanácsosé részben egyezik; a consiliarius úgy adja elő a dolgot, hogy Türi az országgyűlés kezdetén előadta neki azt, amit ismertetendő tervezete bevezetőjében részletesen kifejtett: a fejedelem és az ország közti bizalom megromlott s helyreállítandó. Az ítélmester szerint azoknak, akik ezen munkálkodnak, társaságba kell tömörülniök. Ő egyetértett ezzel; erre Türi meghívta egy megbeszélésre. Ott jelen volt Bruckenthal Mihály szász comes, Bethlen József (a későbbi kincstartó; a vizsgálat során vitt szerepére még kitérünk) és Gergely, Tholdalagi, Wesselényi, Fekete Ferenc (tehát egyáltalán nem egyöntetűen ellenzéki társaság). Felmerül az a terv, hogy „ritu Latomorum” tegyenek esküt a titoktartásra; erre azonban, mint-hogy a társaság nem jön létre, nem kerül sor. Szegedi különben is (mint szintén szabadkőműves) jelzi Türinek: szabadkőműves-összejövetelhez a gubernátor engedélye szükséges, s az, ha helyesnek találja a társaság céljait, készséggel támogatni fogja őket. Ezzel az ő tudomása szerint a szabadkőművesi szervezett működés ügye le is kerül a napirendről (ő ti. rövidesen megbetegszik, s nem tud továbbiakat az ügyről). Tholdalagi is egy alkalmi összejövetelről tud; ezen szerinte a korábban érdemtelenül felvettekről volt szó, s abban állapodtak meg, hogy a gubernátortól kell kérni a szervezet válogatott tagokból való újrafelállításának engedélyezését. Bánffy azonban ezt az adott körülmények között nem tartja tanácsosnak, s így elállnak a dologtól. A harmadik vallomás Ponori István Hunyad megyei alispáné és követé; őt követtársa, Sombori László kapacitálgatja félig tréfásan: „... mi mind a ketten a Frey — maurerek közé Candidátusok lennénk”.

Tholdalagi és Szegedi vallomását ld.: TS Pr. M. 12. Ponori Istvánét: BGy iktatatlan: 4.

²⁰ Erdély adója a 1760-as évek adózási reformjai és 1848 közt évi 1 500 000—1 600 000 Frt körül ingadozik.

kincstári pénztárba (Camerale Casse) fizetik. 2. Ebből az összegből 4000 főnyi katonaság tartandó (ezt a parasztság soraiból kell kiállítani, toborzás útján, vagy az országgyűlés által meghatározandó más módon). Ez a katonaság Erdélyen és Magyarországon kívül is használható. 3. Emellett azonban mindegyik natio ismét katonai szolgálatra kötelezendő. A 18—24 éves férfiak fegyverfogásban gyakorlandók. Béke idején is 2—2000 főnyi gyalogság és lovasság álljon fegyverben (havonta váltva egymást a szolgálatban); ezeket határőrizetre vagy megyei szolgálatra kell felhasználni. Sajátmaguk látják el magukat, s teljes hadifelszereléssel kötelesek kivonulni. Szükség esetén (védelem céljára vagy a király propositio-jára a rendek által megszavazott segélyképpen) az országgyűlésen meghatározott számban tartoznak kiállni; a határig ingyen teszik a szolgálatot. 4. A szabad királyi városok szolgálatalul a hadifelszerelést állítják ki; tisztjeik a nemességhez hasonlóan szolgálnak. 5. Az ország generálisa mellett minden natio is külön generálist és tiszteket állít.²¹

Türi terve gondos közjogász-munka s bizonyos tekintetben óvatos. A Diploma Leopoldinum-ra hivatkozik az adózást illetően; az ország generálásának tisztét kívánja visszaállítani; meghagyja az állandó hadsereget; némileg a döntő fontosságú 3. pont is olyannak tűnhet, mintha egyszerűen a 3 natio régi hadkötelezettségének visszaállításáról volna szó. De hát valójában más a terv érdeme.

Kérdés persze, hogy a 3 natio szükség esetén ki tudja-e állítani azt a 48 000 embert, amelyről később Barco beszélt.²² De hát még az sem lehetetlen, hogy (a Mária Terézia korában felállított határőrség tagjait is beleszámítva) ez a szám magasabb. S mit jelent ez?

Megfelelő külső körülmények közt (ha ti. a Monarchia nagyobb külpolitikai válságba jut) *a független Erdélyt*. Egy félszázezres hadsereg a francia háborúk idején igazán nem lekicsinylendő erő. S ez a hadsereg a rendek irányítása alatt áll: ők rendelik el mozgósítását, ők választják meg főparancsnokát (mellé adva az egyes natio-k generálisait). Az aztán további kérdés, hogy egy ilyen független Erdély létrejöttének feltétele (a birodalom általános megingása során) Magyarország függetlenülése, *vagy* (hangsúlyozzuk: *kétoldalú* dologról van szó) a félszázezres sereg védelmében függetlenül Erdély példája lobbanthatja fel a függetlenségi harcot Magyarországon is.

Türi terve némileg a magyarországi jakobinus „felzendülés” ekvivalense — csak hogy közjogilag biztosított úton megszervezve.

S mi történjék a győzelem másnapján? Mert minden forradalom vagy felkelés *ezen mérendő*. Nos, Türi programja erre nézve természetesen nem tartalmazhat semmit. Gondoljunk azonban a Diana-vadásztársaságra. Ott már láttunk egyet-mást egy reform-programból: nemesi egyenlőséget, modern gazdálkodást. Csakhogy ez az egyenlőség (ha ti. *a 3 natio* katonaságáról van szó) nem egyszerűen nemesi egyenlőség, hanem *az összes szabadrendűek egyenlősége*. S ne felejtjük el: a székelység jelentős hányada még ezidőtájt sem süllyedt jobbagysorba, a Királyföld népe szabad (s az ellenzék állítólag azzal is kíván hatni a zász követekekre, hogy a Királyföldet a nemesi földekhez hasonlóan szabaddá akarja tenni), s az a városoké is. Mindez (hozzájuk számítva a kis- és kurtanemesség, az armalisták nem kicsiny tömegét) Erdély lakosságának kb. a harmadát teszi ki, ha nem többet. A Türi-féle terv nem jelent még polgári demokráciát sem — de alapja szélesebb, mint a polgári demokráciák jórésének.

²¹ A tervezetet (német fordításban) ld.: TS Pr. M. 8.

²² 1795. jún. 2-án Teleki kancellárhoz írt levelében említi ezt a számot. (TS Pr. D. 26.)

Ez a program hát az erdélyi „jakobinizmus” legfontosabb terméke; mint már bevezetőnkben utaltunk rá: nem értünk egyet a kérdés korábbi irodalmával (Bendával sem) abban a módszerben, amely az erdélyi jakobinizmust Magyarország felől kiindulva, az onnan való eszmei „beszivárgás” útjait nyomozva kereste. Erdély „jakobinizmusa” a magyarországi jakobinizmus ottani megfélelője, Erdélyben születik, az ottani ellenzékiességből. Ez az ellenzékiesség 1794 elejére létrehozza a Diana-vadásztársaság programját; aztán az ellenzék vezetőinek tudomásul kell venniök, hogy az adott feltételek mellett a nemesi reformprogram keresztülvitele sem lehetséges, meg kell hát teremteni az *erőt* a feltételek megváltoztatásához. Előbb a győzelem másnapjának programja születik meg, aztán a győzelem kivívásának terve. De hát *igazi* forradalmak nem úgy indulnak, hogy „előbb szerezzük meg a hatalmat, aztán majd meglátjuk, mihez kezdünk vele” (klasszikus, keserű magyar megfogalmazásban: „Szalad az ellenség, mit csináljunk véle?”), hanem úgy, hogy előbb a létrehozandók terve alakul ki — s aztán, *ha máshogy nem lehet*, erőszakkal is eltávolítják útjukból az akadályokat. Itt is erről volt szó.²³ S így érthető aztán az akció szervezeti formája is. A közjogi fogalmazású program köré nyugodtan lehet a hagyományos országgyűlési mód-szerekkel gyűjteni embereket. Az erdélyi „jakobinusság” programjában is, mód-szereiben is közvetlenül, szervesen nő ki az 1790-es évek erdélyi ellenzékiességéből, amely pedig ismét csak szerves (de modernizálandó) folytatása a korábbi kuruc vagy kuruckodó rendi ellenzékiességnek.

Ez a közjogi fogalmazású program s ez a taktika azonban (Türi terve az országgyűlés elé kerül, s hosszas viták tárgya) egyben az erdélyi „jakobinusság” legnagyobb gyengéje is. Türiék belülmaradnak (legalábbis félig) a legalitás keretein. Csakhogy melyik abszolutista uralmi rendszer türi el, hogy legalitás módszerekkel, nyílt közjogi harcban buktassák meg, vagy legalábbis teremtsék meg az eszközt elpusztítására? S (ez a dolog másik oldala) tulajdonképpen az menti meg *a fejüket*, ami *elgondolásaikat* megbuktatja: ez a félig-meddig belülmaradás a legalitáson. Mert a fejekről bizony majdnem szó van.

Mielőtt azonban még a vizsgálat ismertetésére térnénk, próbáljuk meg meghatározni Wesselényi szerepét a Türi-féle akcióban.

A terv születésére vonatkozó két érdemi vallomás: Türié magáé és Szegedié csak részben egyezik. Türi azt vallja, hogy Bethlen Józsefnek, Bruckenthal Mihálynak és Szegedinek adta elő nézeteit; ezek azt válaszolták, hogy fektesse őket írásba.²⁴ Szegedi szerint mindez a már ismertetett szabaddóműves-összejövetelen történt (ahol a Türi által megnevezettekén kívül jelen volt Bethlen Gergely, amellel Wesselényi, Tholdalagi és Fekete Ferenc). Ott Tholdalagit, Türit és Feketét bízták meg a terv kidolgozásával.²⁵ Türi azonban maga is vállalta a szerzőséget, s feltehető, hogy nem kívánta Wesselényit még beljebb keverni a dologba. Azt azonban nehéz volna hinnünk, hogy az erdélyi ellenzék egyik elismert vezetője, az 1790/1-i országgyűlés generális-jelöltje ne bírt volna befolyással a terv születésére. Annál is kevésbé, mert Barco szerint ő volt annak leghévesebb védel-

²³ Jancsó Elemér szerint a titkos társaság élén „valószínűleg” Barsay Ábrahám állt. Feltevését nem bizonyítja: mi viszont nyugodtan állíthatjuk, hogy a dolog spiritus rector-a Türi, s Barsay legfeljebb a negyedik helyet foglalja el a „szervezet”-ben, Wesselényi és Tholdalagi után. Jancsó szerint a Diana-vadásztársaság volt a titkos társaság „fedőszerve”. (JE : EMNyT 23—24. l.) A vadásztársaság ekkor már rég feloszlott (Arankának az a levele, amelyeket Jancsó ezt illetően idéz, inkább annak pillanatnyi riadalmát bizonyítja — amelyben, magát mentendő, mást vádol —, mint a társaság létét).

²⁴ TS Pr. M. 21.

²⁵ TS Pr. M. 12.

mezője az országgyűlésen.²⁶ S őt illetően merült fel a vizsgálat során az a vád is, hogy kapcsolatban állt a székelyekkel.²⁷

Most térjünk vissza a vizsgálat ismertetésére, amelyet Bánffy 1795. február 11-i felségelőterjesztésénél hagytunk el.

Pár nappal a gubernátor jelentése után, 1795. február 17-én Barco is szigorúan bizalmas jelentést (kérte: az uralkodó ne adja ki saját kezéből) tett a titkos szervezkedésről I. Ferencnek. Beszámolt az ellenzéknek az újoncmegszavazás meghíúsítását célzó tevékenységéről s távolabbi terveiről is; Wesselényit és Türit jelölte meg az ellenzék fejeként. Ami azonban fontosabb, tudni vélte, hogy a Magyarországgal határos 5 megye (ezek képezik az ellenzék magvát) kapcsolatban áll a magyarországi megyékkel, s ez a lánc Nagyváradon, Debrecenen, Kassán és Felső-Magyarországon át Bécsig terjed. Kolozsvárott egy, a városon kívüli fogadóban klubja van az „Uebelgesinnt”-eknek; ott az elmúlt napokban egy debreceni személy s egy Közép-Szolnok megyei nemes, Halmágyi (Wesselényi köréhez tartozik) jelent meg, s a hírek szerint biztosította a kolozsváriakat: a legkisebb erdélyi megmozdulás esetén jelentős számú fegyverrel jönnek segítségül a szomszédos magyarországi megyékből. „Előbb a papságot, majd a nemesseget, különösen az előkelőbb s népesebb családokat akarják elpusztítani.”²⁸ Az összeesküvés fejei állítólag a két Orczy-testvér, László és József. Az ügyet illetően előbb egy névtelen személy adott véleményt az udvarnál; ez Türit lekenyerezendőnek tartotta (buktassák fel a Guberniumba), Wesselényire azonban le akart sújtani (az országgyűlés végeztével „teljes komolysággal” vigyék az 1794-i újoncozásnak megyéjében történt meggátlása miatti perét, „hogy példát statuáljanak”). Ezek után kelt I. Ferenc 1795. március 10-i Handbillet-je Teleki Sámuelhez; ez Wesselényit illetően egyetért a névtelennel, Türire nézve közli, hogy később fog rendelkezni.²⁹ A vizsgálat ettől fogva három vonalon folyik: az egyik Barcoé, a másik Bánffyé, a harmadik Sándor Lipóté, akit előbb 1795. március 6-i jelentésében Barco értesített az általa megtudottakról,³⁰ majd március 16-án Barcsayt, Türit és Wesselényit vádolta meg nála a szervezkedés irányításával (Wesselényi március 12-én állítólag a forradalom azonnali kirobbantására is tett javaslatot, amit azonban a többiek elvetettek).³¹ Barco ezzel lényegében ki is kapcsolódik az ügyből; Magyarországon a dolognak egyelőre csak az

²⁶ Ld. erre Barco már idézett 1795. jún. 2-i levelét Teleki Sámuelhez (TS Pr. D. 26).

²⁷ BGy iktatlan: 4. (Bethlen József egy keltezetlen jelentése Bánffynak. Bethlen egy másik ilyen jelentésében — uo. — így ír: „Wesselényi mit seinem Anhang arbeitete . . . die Stände dahin zu bringen, ihn als Komissarius zur Vernehmung der Szekler Nation zu schicken.”)

²⁸ A dolog enyhén szólva nehezen hihető. A katolikus egyház aránytalanul kisebb hatalom a nagy protestáns rendi többségű Erdélyben, mint Magyarországon. S a nemesség, s elsősorban a főnemesség kiirtása? Halmágyi maga is nemes, s Wesselényi „familiárisa”, abból a Szilágyságból való, ahol az egyik legnagyobb birtokos Wesselényi, s erdélyi viszonylatban hatalmas jószágokkal bírnak a jakobinus-gyanús Gyulayak, az ellenzéki vezér Tholdalagi László. Arról lehet szó, hogy Barco informátora hallott valamit a jakobinus-káték tartalmáról, s gyorsan „hasznosította” is ismereteit.

²⁹ Barco 1795. febr. 17-i felségelőterjesztését, a névtelen megjegyzéseit s az 1795. márc. 10-i Handbillet-et ld.: TS Pr. D. 22.

³⁰ A jelentésnek (amelyet Benda „A magyar jakobinusok iratai” III. kötetében — 190—191. l. — közöl) egyetlen reális pontja van: az 1794-i nagykárolyi installáción történtek; erről azonban csak annyit tud, hogy „etwas zusammen-geflochten worden sey”. Egyébként a kolozsvári klub „abscheuliches” istentagadó esküjéről vél tudni, azután a francia konventtel való kapcsolatbalépés kísérletéről, továbbá számos magyarországi aulikus arisztokratának a titkos társasággal való kapcsolatáról. A személyeket illető vádakban azonban, látni fogjuk, még Sándor Lipót sem hitt komolyan.

³¹ Jelentése közölve: BK : MJ. III. köt. 201—202. l.

a következménye, hogy Kazinczyt (eredménytelenül) kihallgatják a Bánffy 1795. február 11-i felségelőterjesztésében említettek és Wesselényit illetőleg.³²

Bánffy alaposabban igyekezett dolgozni — s azerdélyi ellenzék vezetőinek szerencséjére nemcsak alapos volt, hanem a szó jó értelmében véve lelkiismeretes is. Két irányban indította meg a munkát. Egyrészt az országgyűlés utolsó napjaiban a fiscus nevében titkos vizsgálatot tartatott (saját lakásán vagy hivatali helyiségében). Úgyszólván valamennyi megyénck kihallgatták valamelyik követét. A dolognak kettős célja volt: törvényes bizonyítékok szerzése a korábbi titkos feljelentésekhez; s félelmet kelteni, jelezni: az ilyen titkos társaságokon a kormányzat rajta tartja a szemét. A titkos társaságot illető nyomozáshoz informátort keresett; erre a feladatra (Bethlen Józsefen keresztül) Török Elek Felső-Fehér megyei követ jelentkezett.

Lényegében véve Török Elek felajánlkozása volt a vizsgálat fődolópontja. Egy ügyes, mérlegelni tudó besúgó Hajnóczyék sorsára juttathatta volna Türiéket és Wesselényiéket. Csakhogy ez a kismemes nem rendelkezett ezekkel a tulajdonságokkal. Pénzre és állásra volt szüksége (az előbbit „a nyomozás költségeire” igyekezett is minél gyakrabban kiutaltatni magának Bánffytól; az utóbbira már megbízatása kezdetén kapott ígéretet a gubernátortól, de később maga is újra előállt ezzel a kéréssel — Felső-Fehér megyei alispán vagy kincstári tisztviselő szeretett volna lenni).³³ Személyes harag is hajtotta Türi ellen? (Az ítélőmester Felső-Fehér megyében is birtokos volt, s egy másik Türi, András töltötte be ekkor a kis megye főispáni tisztét.) Annyi biztos, hogy nem tudta: mihez kezdjen. Az országgyűlés tárgyalásain azonban részt vett, meghívták ellenzéki megbeszélésekre is, egyet-mást hallott; azt is sejtette nagyjából, hogy milyen jelentéseket várnak tőle; bizonyára hallott valamit a magyarországi elfogatásokról is; ezzel próbált elboldogulni. S mindent összezavart. Ellenőrző adatok híján töprenghetünk: mi igaz abból, amit jelentett? Mert jelentett ő borúra-derűre: kétféle esküről (az egyiket csak a titoktartásra tették, a másik volt a Barco által is jelzett „abscheülicher” ateista eskü), szabadkőműves-öltözékben tartott összejövetelről (amit az ablakon keresztül lesett meg), a társaság céljáról (egyenlőség, „den Bauern Stand dem selben zu nähern”, az egyházi jószágok elkobzása, a nationalis militia felállítása), a királyság és köztársaság kérdéséről folyt vitáról, a magyarországi titkos társaságokkal és a francia konventtel felveendő kapcsolatról, a titkos posták közvetítőiről stb.³⁴ Ellenőrző adataink pedig úgyszólván nincsenek. A kihallgatottak (mert a vizsgálat egyre szélesebb körben folyt) eléggé általánosan tagadtak; még a néhány terhelő jellegű vallomás sem érintette a valóban súlyos vádakot. Az elsősorban veszélyeztetettek pedig (minthogy letartóztatásokra s házkutatásokra nem került sor) bizonynyal siettek elégetni kompromittáló irataikat.

Török pedig nem tudott bizonyítékokat produkálni, mikor Bánffy felszólította erre. Így a gubernátor 1795. április 27-én óvatos felségelőterjesztést tett az ügyben. Ismertette a Török által jelentetteket, kételyeinek adott hangot. Török — írta — megbízható személynek látszik, s valószínűtlen, hogy mindezeket költötte volna; de egy személy vallomására (aki tévedhet vagy elfogult lehet) nem lehet építeni ilyen súlyú s ily tisztázatlan ügyben. Az informátor a

³² Ld. erre nézve naplóját (e részlet közölve: BM : MJ III. 308. l.).

³³ Ld. ezt illetően 1796. febr. 29-i levelét Bánffyhoz. (TS Pr. M. 16.)

³⁴ A jelentéseiben és Barco felterjesztéseiben foglaltak bizonyos egyezéseiből feltehető, hogy ő volt a királyi biztos informátora is (vagy legalábbis egyik informátora).

személyeket illetően is tévedhet (az általa megnevezettek közt olyanok is szerepelnek, akikről nem feltételezhetőek a terhükre róttak; Török maga is azt mondja, hogy nem mindig ugyanazok vannak jelen; s az is feltehető, hogy a megbeszélések résztvevői — ha csak országgyűlési ügyekről van szó — nem tudják, hogy itt egy titkos társaság tart összejövetelt). Bánffy főérve azonban nem is Török adatainak megbízhatatlansága, hanem az, hogy az ország nyugalma biztosítva van, a 2 legjobban terhelt személyt, Wesselényit és Türit pedig már más úton felelősségre vonták (Wesselényi pere folyik, Türit elmozdították állásából), s ezzel egyelőre megtörtént a példa statuálása. A vizsgálatot természetesen tovább kell folytatni, s meg kell várni újabb bizonyítékok felbukkanását, annál is inkább, mert a jelentések szerint a szálak Magyarországra vezetnek. Végül kéri: az uralkodó még ne tekintse gyanúsaknak a vizsgálati iratokban megnevezetteket; biztos benne, hogy a közrend fenntartására a legkevesebb felesleges feltűnéssel s a legkisebb számú valóban büntetendő személy megbüntetésével járó utat tartja a leginkább magához illőnek.³⁵

A dolog azonban itt veszélyes fordulatot vett. I. Ferenc Sándor Lipótnak küldte meg véleményezésre a gubernátor jelentését, s az (1795. május 22-i felség-előterjesztésében) éles támadást intézett Bánffy ellen. A gubernátor jól választotta meg a vizsgálat időpontját — írta —, elmarasztalta azonban azért, mert (nem látván elégséges alapot a perre) további vizsgálatot rendelt el. A törvények szerint felségvétség esetén (amiről itt kétségkívül szó van) a gyanúsítottak előzetes letartóztatásban hallgatóndók ki. Meg kellett volna lépni a társaságot, letartóztatni tagjait, lefoglalni iratait. Török mellett esetleg még egy személyt be lehetett volna építeni a szervezkedésbe; ez azonban szükségtelen (a Martinovics-per vádlottait is egyetlen társuk vallomása alapján tartóztatták le). Nem hisz Bánffy főérének sem; szerinte az állam üdve gyors, példát statuáló lépést követelt volna meg. Az elhihető, hogy teljes a nyugalom, az azonban nem bizonyos, hogy titokban sem folyik tovább a társaság működése. Bánffy módszerének csak az az eredménye, hogy a szervezet színleg feloszlott, „hogy aztán óvatosabban s több eszességgel működjenk . . . A társaság egyébként is oly elterjedt, hogy fejei, akik nem ismerik valamennyi tagját, már nem képesek irányítására, s a baj további tagok folyamatos felvétele révén egyre tovább harapózik.” Bánffy aggályait azíránt, hogy Török esetleg tévesen ad meg neveket, az oszlatta volna el, ha meglepetésszerűen letartóztatják a társaságot. A Wesselényit és Türit ért felelősségrevonás annál kevésbé megfelelő, mert nem is titkos tevékenységükért éri őket, szó sincs példa statuálásáról. Minthogy azonban a vizsgálat már lefolyt, nincs mit más tenni, mint folytatni a nyomozást. „A magyar társasággal való kapcsolat kétségtelennek látszik, és sajnos, napról-napra világosabb, hogy bár e helyről kötelességszerűen minden intézkedés megtörtént, az ily baj feltartóztatása, ezek az eszközök s a már statuált példák távolról sem elegendők, s hogy a rossz gondolkozásmód és elvek még nincsenek kiirtva.” (Mindezek alapján egyre inkább szükségesnek látja az ismeretes 1795. április 16-i memorandumában jelzett eszközök alkalmazását.)³⁶

A nádor votum-a azonban szerencsére nem dönt. I. Ferenc, visszakapva öccsétől Bánffy jelentését, közli ezt a Staatsrattal. Itt Izdenczy azzal tér ki az azonnali állásfoglalás elől, hogy azt javasolja: Teleki Sámueltól kellene véleményt kérni (s másolatban meg kellene küldeni a felségelőterjesztést a nádornak s

³⁵ A felségelőterjesztés fogalmazványát ld.: BGy iktatlan: 4.

³⁶ A nádor votum-át ld.: ME : SL 871—3. l.

Pergen rendőrminiszternek). Teleki további nyomozást sürget (különösen a Konventtel való kapcsolatot illetően), s Wesselényi és Türi felelősségrevonása mellett foglal állást. Izdenczy, Eger, Zinzendorf javaslatára I. Ferenc 1795. június 7-én elfogadja az erdélyi udvari kancellár által ajánlottakat, Vogel javaslatára pedig elrendeli a szabadkőműves páholyok feloszlását.³⁷

Bánffy álláspontja tehát lényegében győzött. Ha nem került sor azonnali letartóztatásokra és „magyarországi” ütemű perre, akkor a gyanúba vetettek már lényegében elkerülték az életveszélyt. S a gubernátor most már nem siet. A vizsgálat folyik tovább: Bánffy fel-felterjeszti az iratokat az udvarhoz, állandóan hangsúlyozva az ügy jelentéktelenségét — s lassan a saját álláspontjára hajlítva Teleki kancellárt is. Végül (1796. április 14-én, amikor az ügy, jó egy esztendei nyomozás után, már végképp elalvóban van) némileg elégtétellel írhatja: „Az őfelségének általam még a múlt évben bejelentett, megfelelő időben s helyen folyamatosan alkalmazott eszközökkel a csend az egész országban felesleges feltűnés nélkül tökéletesen helyreállt, s tartósabban, mintha túlzott crőszakos eszközökkel teremtették volna meg, amelyek, ha nem feltétlenül szükségesek, inkább a tartós, titkos nyugtalanságot, mint a valódi megnyugvást segítik elő.”³⁸

A gubernátor álláspontja valóban több kormányzati bölcsességre mutat, mint Sándor Lipóté és tanácsadóié. Az ötven körül járó, tapasztalt államférfi némi higgadt derűvel tekinthetett a huszonegynéhány éves nádor ingerült kapkodására. Bánffy kitűnő államkormányzati iskolát járt: fokról-fokra emelkedett Erdély első közjogi méltóságára. S iskolának nem volt utolsó II. József módszereinek bukása sem. Pedig a császár erőszakossága más jellegű volt, mint I. Ferencé és öccséé! De hát Bánffynak éppen Wesselényi esetében volt alkalma közvetlenül is lemérni: mit használn ez az erőszak. S (keresztelve a politikai frontállások vonalát) jónéhány szál fűzte az ellenzék vezetőihez: a szabadkőművesség (amelyet ugyan II. József halála óta a korábbi tagok egyrésze már inkább csak letűnt divatnak tekintett), rokon kapcsolatok, a szakértelem iránti megbecsülés Türi iránt, a nemzeti kultúra ügye körüli közös tevékenység stb. Zavarta talán, hogy egyáltalán szóbaállt egy Török Elek-szerű figurával. Amellett a sokat látott Bánffy aligha tartotta taktikusnak (saját személyét illetően), túlságosan kompromittálni magát az 1795-i terrorintézkedésekben. Annál is kevésbé, mert (mint már hangsúlyoztuk) nem volt hóhétermész.

S az ország valóban lecsillapul. Az országgyűlést lezárják, s aztán 1809-ig nem kerül sor újabbra. Az ellenzéki vezetők birtokaikra húzódnak, csendben várva: elvonul-e a vihar. Bölcsébbet egyelőre nem tehetnek. Türi már 1795 végén, mint Hunyad megyei birtokos, önként szerepet vállal az engedelmisséget megtagadott Hunyad megyei határőrök lecsendesítésére kiküldött bizottságban.³⁹ 1797 elején visszanyeri hivatalképességét is,⁴⁰ s 1804 tájt már Felső-Fehér megye főispánja.

Wesselényi maga is Zsibóra vonul.⁴¹

³⁷ ME : SL 873. 1.

³⁸ TS Pr. M. 16. A titkos társaságra s az azt illető vizsgálatra az idézettekén kívül ld. még: TS Pr. F. 4., M. 13—14., 18. A Barcsaival kapcsolatos intézkedéseket Gálos Rezső dolgozta fel „Barcsay Ábrahám meghurcoltatása” c. tanulmányában (Irodalomtörténeti Közlemények 1936).

³⁹ TS Pr. M. 12.

⁴⁰ TS Pr. M. 28.

⁴¹ Meg kell említenünk: vannak annak is jelei, hogy az ismertettekénél radikálisabb polgári törekvések is mutatkoznak ezidőtájt Erdélyben (ld. ezekre nézve: *Jancsó Elemér*: Egy

A felhasznált forrásokat jórészt rövidítve idéztük. A rövidítések feloldását az alábbiakban adjuk:

- Irodalom, forráspublikációk:
 GR : BĀ = *Gálos Rezső*: Barcsay Ábrahám meghurcoltatása (Irodalomtörténeti Közlemények 1936).
 ME : SL — *Mályusz Elemér*: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. (Bpest. 1926).
 Levéltári anyag:
 BGY iktatatlan = OL — Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak — Acta gubernatoris Georgii Bánffy (II.)
 G. Pr. = OL — Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak — Gubernium Transylvanicum: Praesidialia
 OL = Országos Levéltár
 TS Pr. = OL — Erdélyi Udvari Kancellária Levéltára — Acta praesidialia Telekiana.

Ж. ТРОЧАНИ

К ВОПРОСУ О ЯКОБИНЦАХ ТРАНСИЛЬВАНИИ

Резюме

В противоположность большей части прежних исследований данная статья вопрос трансильванских якобинцев рассматривает не как результат влияния якобинского движения Венгрии, а наоборот, прежде всего исходит из истории самой Трансильвании. Один из главных моментов трансильванских якобинцев видит в т. н. Охотничьем Обществе им. Дианы. Созданное в начале 1794 г. общество ставило перед собой такие цели, которые (в более разработанной форме) появились позже (в эпохе реформ в программе Сечени и Миклоша Вешелени младшего). Их целями являлись: с помощью охотничьих встреч сближение представителей высшего и мелкого дворянства, развитие сельского хозяйства, в первую очередь коневодства, закаление физики и характера молодёжи. Членами общества являлись трансильванские аристократы и прочие, имеющие поместья дворяне. По всей вероятности Миклош Вешелени старший играл в обществе значительную роль. Его деятельность, которую он вовсе не желал вести как подпольную, в марте 1794 г. стала известной губерннику и губернатор Дьердь Банфи обратил внимание членов общества на ожидаемые неприятности, предлагая распустить общество. Общество было распущено. Франц I., впоследствии узнав об этом, желал проведения срочного исследования, однако дело до этого не дошло.

Другим важным моментом являлась организация оппозиционных кругов трансильванского сейма во время его заседания в 1794—95 гг. Среди участников наиболее значительными явились Ласло Тюри судья, Миклош Вешелени старший, Ласло Толдалаги и Абрахам Барчай. Программа т. н. Национальной Милиции, составленная Тюри, (с государственно-правовыми аргументами) предлагала создание трансильванской армии в числе 48 000 воинов, стоящей под командованием сословий. Армия — в условиях кризиса французских войн — означала бы независимость Трансильвании и Венгрии. Строй, предусмотренный программой, ещё не является буржуазной демократией, он пока лишь равенство свех свободных сословий, составляющих однако только одну треть всего населения Трансильвании. При разработке программы имело место влияние Тюри, Вешелени и других. Программа была обсуждена на сейме. О самой организации и дальнейших целях его трудно создать точную картину. Губернатор Дьердь Банфи и генерал Банко королевский комиссар на сейме могли провести самые далекоидущие расследования и всё же не удалось им приобрести определённые данные к обвинению, обвиняемые остались на свободе и следовательно имели достаточное время для уничтожения компрометирующих данных, вступивший в члены организации шпион Элек Тэрэк со своей стороны не обладал ни необходимым рассудком, ни доказательствами.

kiadatlan hazai jakobinus káté. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények II. Kolozsvár. 1948. 232—238. I. és *Borbáth Károly*: A jakobinus káté kolozsvári másolójáról. Korunk. 1963. 259—261. l.). Annyi azonban egyelőre bizonyosnak látszik, hogy ezek súlyukban nem mérhetőek össze a cikkünkben tárgyalt akciókkal.

Таким образом имеющему значительный опыт государственному деятелю Банфи (который между прочим не являлся сторонником политики насилия и поддерживал личные связи с руководителями оппозиции, кроме того сам был участником их прежних, хотя и имеющих менее политический характер организаций) несмотря на недовольство наместника короля Липота Шандора и настояния двора удалось с помощью тактики отложения достичь того, что обвиняемых не постигло никакое, более значительное наказание.

ZS. TRÓCSÁNYI

CONTRIBUTIONS AUX PROBLÈMES CONCERNANT LES JACOBINS DE TRANSYLVANIE

Résumé

A l'encontre des recherches effectuées antérieurement quant à l'effet du mouvement des jacobins de Transylvanie le présent article se propose d'approcher la question du côté de la Transylvanie. L'auteur de l'étude indique comme un des principaux centres des jacobins de Transylvanie la Société de Chasse connue sous le nom de Diana; cette organisation créée au début de 1794 se proposa des objectifs qui se retrouvent (bien que sous une forme plus nuancée) dans le programme établi au début de l'ère des réformes par Széchenyi et Miklós Wesselényi cadet: tels l'approchement de l'aristocratie et de la petite noblesse (organisation de rencontres de chasseurs), le développement de l'agriculture, en premier lieu celui de l'élevage de chevaux, l'éducation morale et physique de la jeunesse. Les membres de la Société se recrutèrent des rangs de l'aristocratie et de ceux de la noblesse terrienne. A ce que l'on sache Miklós Wesselényi l'aîné y avait un important rôle à jouer. En mars 1794 le *Gubernium* venait d'être informé sur son activité qu'il n'entendait d'ailleurs déployer en clandestinité; le gouverneur György Bánffy attira l'attention des membres de la Société aux ennuis à y attendre et leur conseilla la dissolution de la Société ce qui ne tarda pas d'avoir lieu. Informé après coup de l'affaire, François Ier en sollicita une enquête qui n'avait toutefois pas de suites.

Une autre principale étape du mouvement se traduisit dans une organisation observable lors de la Diète de Transylvanie ayant duré pendant les années 1794—95. Parmi ceux dont on tient compte le plus notable rôle revint au sénéchal László Türi, à Miklós Wesselényi l'aîné, à László Tholdalagi et à Ábrahám Barcsay. Türi, lui, se chargea de l'élaboration du programme de la soit-disant milice nationale, programme suggérant, ayant recours à des arguments d'ordre constitutionnel, la mise sur pied en Transylvanie d'une armée s'élevant à 48 000 têtes et dirigée par les Ordres; dans la situation de crise provoquée par les guerres françaises une pareille armée serait appelée à assurer l'indépendance de la Transylvanie aussi bien que celle de la Hongrie. N'ayant pas revêtu un caractère bourgeois-démocratique le projet exprima l'égalité de tous les libéraux dont le nombre monta à un tiers de la population de la Transylvanie. Outre la collaboration de Türi l'établissement du projet ne se faisait pas sans la participation de Tholdalagi, de Wesselényi et d'autres; un débat en était également ouvert à la Diète. Cependant il n'est pas facile de broser un tableau exact sur l'organisation et les objectifs qu'elle se proposa; quelle qu'extensive qu'ait été l'enquête poursuivie par György Bánffy et le général Banco, commissaire royal à la Diète, ils ne parvinrent pas à porter une accusation définie contre les prévenus qui restèrent en liberté et se trouvèrent ainsi à même de faire disparaître les documents qui les compromirent, alors que le rapporteur (Elek Török), noyauté dans l'organisation, ne disposait pas d'une faculté propre à apprécier l'affaire et se trouva dans l'impossibilité de produire les preuves y nécessaires. Dès lors György Bánffy, homme d'État d'expérience n'étant point adepte d'une politique brutale et se trouvant rattaché par des liens personnels aux dirigeants de l'opposition et qui avait sa part à lui dans les mouvements de teinture politique moins prononcée organisés antérieurement par eux, ayant procédé, malgré l'opposition du palatin Alexandre Léopold et les sollicitations de la Cour, à une tactique temporisatrice, réussit à détourner des prévenus une peine plus grave à leur infliger.